

Пузур М.В.

УДК 7.05:7.023

АНАЛІЗ ВПЛИВУ НАЯВНОСТІ МІСЦЕВИХ МАТЕРІАЛІВ НА РОЗВИТОК ФОРМ ПРЕДМЕТНОГО МИРУ

Аналіз попередніх досліджень. Всебічне вивчення дизайнером формоутворення предметів ремесла дає йому можливість зрозуміти й відчутти особливості зародження і розвитку форм виробів. Питання створення форм предметно-просторового середовища на територіях різних регіонів вивчалися багатьма авторами [4, 5, 2, 3, 1, 6].

Наприклад, достаток дерева в північних районах Росії обумовило широке його використання при створенні предметного світу. Його застосовували: при будівництві житла, хліва, сараю, санника, житниці, лазні, клуні з гумном; при виготовленні – меблів, начиння, знарядь праці, засобів пересування, предметів культури й т.д. Достаток дерева сформувало образ виробів, що мають характер добротності, а також великий запас міцності в будівлях і в предметному заповненні. Наприклад, при будівництві будинку в цьому регіоні в основному всі предмети були вбудовані, врублені, врізані назавжди розраховуючи на правнуків, з елементами селянської захищеності сімейного вогнища. [4, с. 54]

Східнослов'янські князівства займали територію в зоні рудних родовищ, і російські ковалі майже всюди були забезпечені сировиною. Знайти залізну руду було не сутужніше, ніж поклади гончарної глини. Багаті поклади з далеких часів були відкриті на межі Європи й Азії, в Уральських горах, де з магнітного залізняку одержували понад 70% металу, де була ціла гора, що називалася Благодаттю, яка складається чи ледве не суцільно з руди [5, с.6]. Фактор достатку металу сприяв формуванню навичок мастерової роботи, поширенню побутового ремісництва, яке багато в чому сближалось з винахідництвом [2, с.60]. Накопичений досвід ковалями зберігався як секрет майстерності й передавався в спадщину, а часом знання йшли разом з винахідником.

Розкольників, що розселилися по Уралу, і гірничозаводські робітники дореволюційного Уралу сприяли сплетенню елементів російської сільської культури й культури промислової зони. У будинках робітників з'явився цілий ряд специфічних побутових предметів: «залізні просічні абажури на газових лампах, металеві тарілки й миски, сита, навіть металеві предмети меблювання. Дома були оснащені різноманітною чавунною фурнітурою: надвірні чавунні ґрати (відповідають прорізним дошкам північних будинків), ковані ланцюга воріт, замки, петлі та ін.» [2, с. 61].

Неординарність, багатство форми, оригінальність і т.д. цих предметів підкуповували місцевих жителів. Імовірно, це було однієї з головних причин, під впливом якої в другій половині XIX в. на території даного регіону інтенсивно розвиваються імітаційні способи оформлення виробів кустарних промислів і ремесел за допомогою їхнього маскування під метал із застосуванням трафаретних розписів і перебивних картинок.

В сучасному світі, наприклад у США, коли на американському ринку протягом багатьох десятиліть була створена ситуація штучного достатку нафти (за рахунок її іноземного дешевого імпорту, який стимулювався державою, і широкого використання національних родовищ), розвиток американського автомобілебудування придбав відтінки надуманого, перекрученого характеру. «Тільки в таких умовах могли з'явитися американські «пожирачі бензину» – легкові автомобілі, що споживають більше 17 літрів на 100 кілометрів пробігу» [1, с. 35].

Штучне стимулювання попиту за допомогою реклами, кіно й телебачення, слабо пов'язане з дійсними потребами націй, достаток дешевого палива сформували основу ідеї «американської мрії» про те, що міняти автомобілі «як рукавички» – ознака солідності й процвітання [1, с. 36]. Символ швидкості став відбиттям науково-технічного прогресу. Він персоналізував одну з найважливіших складових американської культури. Ці й інші фактори активно впливали на форму, розміри й масу автомобіля. Він неухильно додавав у вазі, збільшувався в розмірах і споживав все більшу кількість палива [1, с. 37].

По іншому розвивається форма в умовах недоліку місцевих матеріалів.

Для предметного світу в умовах Крайньої півночі Росії фактор нестачі дерева яскраво відображається на відборі нюансів форми: елементів конструкції засобів пересування, фурнітури одягу, пристосувань по догляду за оленями, предметів начиння, каркаса й кріпильних елементів житла (чума) і т.д. Наприклад, тичини-жердини з ялини або сосни мають особливо раціональний овальний перетин, розмір якого до кінців виробу плавно зменшується. Тичини-жердини встановлюються великою віссю овалу в напрямку дії сили на вигин, що не рівномірно розподіляється по всій довжині виробу. Більшому напруженню піддається ділянка середини тичини-жердини, що обґрунтовано має більший розмір перетину. У результаті експлуатації ретельно підбиралися пропорції довжини тичини-жердини і її плавно мінливого перетину, що надійно забезпечують сприйняття навантажень ваги покриття й сили вітру [4, с. 40].

Постановка проблеми. Характерною рисою будь-якої традиційної культури є опора на місцеві матеріали. Для території кожного регіону природним є достаток окремих матеріалів і нестача інших – фактори, які завжди нерівнозначно впливали на розвиток ремісництва і, відповідно, на форму предметів.

З одного боку достаток місцевого матеріалу розширювало доступ до нього представників різних соціальних верств населення, що сприяло широкому вивченню його природних властивостей і можливостей. З іншого, – виробляється нерегламентоване ставлення до матеріалу; форма виробу здобуває характер, що відповідає надлишку матеріалу.

Також різноманітно розвивається форма навколишнього предметного світу в умовах нестачі місцевих матеріалів. З одного боку, не розвиваються навички й прийоми обробки цих матеріалів або розвиток йде

повільно й неповно. З іншого боку – виробляється особливо ощадливе ставлення до матеріалу, що сприяє розвитку матеріально-виробничої творчості в умовах обмеження обсягу застосованого матеріалу, ретельного відбору технології обробки й нюансів форми виробу й т.д.

Нашою метою є виявити максимальну гаму факторів, які впливають на формоутворення ремісничого предметного світу і в умовах наявності місцевого матеріалу, і в умовах його нестачі.

Виклад основного матеріалу. Природні багатства, наявні на території кожного з регіонів, широко й різноманітно використовуються місцевими жителями для задоволення своїх потреб. Подібні умови створюють середовище для розвитку регіональної самобутності форм предметного світу.

Для експонатів музею с. Новиково Бійського району Алтайського краю, зібраних із сіл, розташованих на границі переходу Північної частини Західно-Сибірських рівнин у лісову частину Алтаю, характерним є вплив фактора достатку дерева, металу, чавуну, міді. Наприклад, дерев'яне корито (сельниця) видовбано із цілого шматка деревини. Посудина великих габаритів, має овальну форму, із двома цільнокорпусними виступаючими потужними ручками. Товщина його стінок становить близько 25 мм. Характер форми даного виробу й методи обробки матеріалу народилися в умовах достатку дерева (добротність, великий запас міцності, підкреслений слідами, що залишилися, грубої сокирної обробки).

Інший приклад з числа цих експонатів – дерев'яний лягушочек лотковий (барило для перевезення й зберігання алтайського меду, обсягом близько 8-9 літрів). Він виготовлений: з потужних дерев'яних клепок невеликої довжини (200 мм) з поперечним перерізом 20 на 35 мм і міцного дна. Конструкція зібрана за допомогою двох металевих обручів. Для зручності переносу барило має міцну залізну ручку з надягнутою дерев'яною накладкою. Достаток дерева й металу яскраво відбивається на образі посудини, що має добротну, з великим запасом міцності, форму.

На прикладі експонатів з музею с. Новиково цікаво простежити утворення нюансів форми виробу під впливом, серед інших, фактора достатку металу, чавуну й міді. Наприклад, пристосування для формування й випічки печива в домашніх умовах – печенниця. Воно складається із двох робочих пластин (з фігурними поверхнями) розміром 150x150 мм, товщиною 20 мм і двох довгих (близько 850 мм) ручок. Пристрій працює за принципом ножиців. Коли пластини притискаються одна до одної, покладене між ними тісто вдавлюється у форму й здобуває необхідний обрис. Заслугує на увагу той факт, що розміри робочих пластин, їхня товщина, використаний матеріал, спосіб випічки й т.п. поширені на території багатьох регіонів, але для даного регіону характерним є велика довжина ручок, що забезпечує зручність процесу випічки печива саме в печах, де згоряє велика кількість дров і є достатня кількість червоних вугіль.

На нюансах форми чавунної ступки з пестом (з експонатів вищезгаданого музею) фактор достатку матеріалу відображається: на їхніх розмірах (вони менші за звичайних дерев'яних); на їхніх пропорціях (по габаритних розмірах ступа вписується в куб, а пест має витончену динамічну пропорцію – висота 285 мм, сама товста ділянка – 50 мм); на загальному характері форми країв горла й денця, силуеті тулова й на членуваннях форми песта (вони мають великий радіус скруглення, строгий силует) – членування форми підкреслює функцію виробу.

Ці предмети з'явилися внаслідок достатку металу, що дозволило народним умільцям розвивати свій творчий потенціал без особливої економії матеріалу – фактор, що яскраво відбивається на елементах форми виробів. У результаті цього форма предметів віддалилася від їхньої функції й придбала відтінок ексклюзивного, одиничного характеру. Очевидно, що не все місцеве населення мало доступ до такого штучного достатку й дорожнеча готових предметів не сприяла їхньому широкому поширенню.

Достаток та нестача місцевих матеріалів яскраво відбилася на формоутворенні предметного світу Гуцульщини. Експонати музею народного мистецтва (м. Косово, Україна) відбивають вплив того ж фактора – достатку дерева, але нюансування форми експонатів має інші відтінки, характерні для способу життя в гірській місцевості й нестачі металу. Наприклад, коновка (гличик для води) має приблизно той же корисний обсяг, ті ж розміри перетину клепок у порівнянні з аналогічним по функції музейним експонатом с. Новиково, але пропорція висоти й ширини виробу має активний розвиток по вертикалі, а також особливо виділяються обручі, які виготовлені з гілля дерева. Вони намотані як товсті канати на ділянки тулова посудини біля дна й біля горла. У верхній частині коновки обручі відступають від краю на деяку відстань (близько 100 мм), створюючи зручність користування.

Характер відбору нюансів форми елементів виробів, що сформувалися, у тому числі, під впливом фактора нестачі металу, також можна простежити по експонатах музею м. Косова, що згадувався, наприклад, по скрині для зберігання святкового одягу, рушників, простирадл, прикрас і т.д. Її розміри: довжина – 970 мм; ширина – 500 мм; висота – 600 мм. Всі елементи конструкції предмета: стінки, дно, кришка, ніжки, накладки, частини фасаду, ручки для переносу, прикраси й т.д. – виготовлені з дерева. Тільки петлі кришки скрині, а також елементи засува й замка виготовлені з металу. Їхня форма й розміри мають строгу відповідність функції й навантаженню. Петлі, наприклад, їх дві, заховані саме на функціональних верхніх і нижніх ділянках стінки й кришки. Вони майже непомітні. Кожний вигин форми елементів петель і їхніх розмірів також підпорядковані функції закривання. Немає нічого зайвого, що виконує функцію прикраси. Сама функція, втілена у формі петель, створює красу вигинів, скруглень, гнучкості й міцності петель. Такий же характер здобуває форма елементів засува замка. Зручний, витончений, невігадливий вигин накидної пластини зі слідами ударів молота коваля на її поверхні, з характерною для текучості металу під час кування формою її країв, з ледве помітним прогином форми по периметрі краю прямокутного віконця – результат її пробивання зубилом. Розміри пластини строго підпорядковані її функції, ощадливій витраті металу. Вони змогли сформуватися, у тому числі, тільки під впливом фактора нестачі матеріалу.

Для предметного світу Баямарської області Румунії нестача металу й достаток дерева сформували інші регіональні особливості форми. Наприклад, ворота сараю. Вони великі за шириною (при висоті близько 1500 мм, ширина близько 2000 мм) і виготовлені з товстих дубових дощок, скріплені між собою поперечними брусками. Для того, аби додати конструкції додаткової жорсткості на обох полотнах воріт по діагоналі укріплено по одному бруску, верхні кінці яких виступають за габарити полотна і виконують функцію ручок. Усі великі деталі конструкції виготовлені з дерева. Навіть петлі воріт відсутні. Вони замінені несучими потужними стовпами, кожний з яких є частиною полотна воріт. Тобто, при їхньому відкриванні потужний несучий стовп повертається разом з усією конструкцією. Місцем фіксації нижнього кінця такої вісі слугує вирита неглибока яма, для верхнього – продумана фіксація в стіні сараю. Нестача, а отже, і дорожняча металу диктували його обмежене використання. З нього виготовлені тільки ковані цвяхи й накладна пластина замка з елементами її фіксації (гак з розкритим кільцем і гак із замкнутим кільцем). Розміри металевих елементів конструкції, у порівнянні з дерев'яними, дуже маленькі й вони сприймаються майже як мініатюрні. Тривалий і трудомісткий процес одержання в ручну якісного металу виробив у свідомості майстра особливо дбайливе до нього ставлення і диктував відбір форми елементів, з нього виготовлених, що максимально задовольняли функцію, що виконується. Наприклад, форма гаків повторює малюнок капелюшка чотиригранного кованого цвяха, де замість капелюшка проковані розкрите або замкнуте кільце. Гак зручно забивається в дерево, міцно тримається, легко працює. Також лаконічно гарну форму й функціональний розмір має накладна пластина. Її кінці округлені, і в них прорубані з одного боку – круглі отвори, з іншого – один прямокутний. Габаритні розміри накладної пластини близько 25x150 мм, з товщиною близько 4 мм.

Нестача ресурсів у сучасному світі позитивно вплинула на розвиток автомобілебудування Японії. «Справді, японці ніколи не мали достатніх родовищ мінеральної сировини, і тим більше, нафти. Транспортування енергоресурсів коштує недешево. Отже, проблема забезпечення енергоресурсами й первинною сировиною завжди була гострою, японському урядові й монополіям постійно доводилося зважати на їхній дефіцит» [3, с. 35]. В умовах постійної нестачі й, відповідно, дорожнечі сировини сформувався образ малолітражного японського автомобіля. Ці умови змусили японських менеджерів шукати шляхи розвитку в раціональності розмірів автомобіля й у пропорціях форми. Знаходити доцільне, багатфункціональне, ошадливе компонування внутрішнього простору автомобіля, використовувати економічні двигуни, впроваджувати соціальні вимоги конкретних груп споживачів (ділові люди, студенти, експлуатація в міському середовищі або сільській місцевості й т.д.). Все це – без шкоди для зручності користування, безпеки, примх моди, собівартості й т.д.

Висновки. Як показують проаналізовані дослідження, достаток або нестача місцевих матеріалів різноманітно впливають на форму навколишнього предметного світу. Ці фактори тісно переплітаються, взаємовпливають і сприяють розвитку й придбання навичок і знань технології обробки матеріалів, створенню доцільної форми, що має відтінки регіонального характеру культури. Для сучасного дизайну важливим є вміння виявити, вивчити й використовувати корисний накопичений досвід в образах предметів матеріально-виробничої творчості народу й знаходити вірний шлях його застосування в процесі розробки нових форм промислових виробів.

Джерела та література:

1. Гасанов Р. М. Баловень века / Р. М. Гасанов // Автомобиль и бизнес. – М. : Мол.гвардия, 1999. – 190 с.
2. Заринская И. З. Преемственность традиций в способах формирования среды жилища в малых городах и поселках Свердловской области / И. З. Заринская // Региональные проблемы жилой среды. – М. : Труды ВНИИТЭ, 1988. – Вып. 55. – С. 57-66. – (Техническая эстетика).
3. Калакуцкий Н. В. Руководство для обработки стальных изделий / Н. В. Калакуцкий. – СПб., 1868. – 213 с.
4. Кондратьева К. А. Дизайн и экология культуры / К. А. Кондратьева. – М. : Московский гос. худ.-пром. универ. (им. С. Т. Стrogанова), 2000. – 103 с.
5. Нетькса М. А. Краткое руководство кузнечного дела, составленное для лиц начинающих работать, а также технических и ремесленных школ / М. А. Нетькса. – М. : Издание К. И. Тихомирова, Комиссионера Императорского Московского Общества Сельского Хозяйства и Московской Комиссии Народных Чтений, 1897. – 234 с.
6. Румынское народное искусство / Румынский ин-т культурной связи с заграницей. – Бухарест, 1955. – 221 с.